

AZ ÚJKENÉZI (CSEREPESKENÉZI) KELTA LELETEK

Valószínűleg a múlt század legvégén, pontosabban meg nem határozható időben került be a Szabolcsvármegyei Múzeumba Vidovich László főszolgabíró ajándékaképpen a cserepeskenézi leletegyüttes. Erre vonatkozólag más adattal és feljegyzéssel nem rendelkezünk, mint Jósa András rajzai, valamint rövid közleménye¹, továbbá Hunyady Ilona pár soros megjegyzése². Utóbbinak módjában állott még olyan tárgyakat is látni, amelyek a leletből ma már hiányoznak, illetőleg azóta teljesen tönkrementek.

A fenti két adat és a múzeumban jelenleg is meglevő tárgyak bizonyos fokig ellentmondásban vannak egymással a leletegyüttes részleteit illetően.

Jósa András a következőket említi meg :

„Legérdekesebb keltakori leletünk a cserepeskenézi, mely *együtt, egy edényben találtatott* és a mely egy vassisaktöredékből áll, mely félgömb alakú, elől nyitott, mint egy alagút szája. Kétfelől, kettős vasrétegből, merőlegesen kiálló fülvédője volt, melyen — nyilván az áll-szíjnak megerősítésére — erős aklaszeget látunk. Egy igen elrozsdásodott hegyes kardvég és annak à-jour végződésű hüvelye, mely azonban hiányos. A megmaradt igen rozsdás részeken díszítés nem látszik. Egy czigányzabola (töredék), La Tène-kori fibula, egy madárcsórhöz hasonló csat-peczek. Egy kis bronzból készült hosszú szarvú ökör, daxlikutya és kacsa, több meg nem határozható czélra szolgált igen rozsdás vaskarika és egyéb töredékek és öt kisebb bronzgyöngy és karika”³.

Ezzel szemben Hunyady Ilona csak egy fibulát, a kardtöredéket, pajzsdudor maradványát, valamint egy „kétszer csavart, nyolcas által képezett karikapárt” ismertet⁴. Előbbi bizonyára azonos a Jósa András által sisaktöredéknek meghatározott tárggyal, míg utóbbi a „czigányzabolá”-nak felelhet meg.

Nyilvánvaló azonban, hogy amikor Hunyady Ilona a leleteket megtekintette, azoknak csak egy része volt tanulmányozásra hozzáférhető, mert mind Jósa András kéziratos rajza (IV. tábla), mind a múzeumban ma megtalálható tárgyak tanúsága szerint az együttes lényegesen nagyobb számú leletből állott. Ugyanakkor a Jósa András rajzán feltüntetettek közül időközben néhány tárgy eltűnt, míg a második kardkoptatótöredék

¹ Jósa András: Szabolcs vármegye őstörténete. MVV. Szabolcs vármegye. 1900. 380. — Kéziratok a Jósa András Múzeum Adattárában.

² Hunyady Ilona: Kelták a Kárpát-medencében. Leletanyag. Kézirat. Régészeti Füzetek. I. 1957. 147.

³ Jósa András: i. m.

⁴ Hunyady Ilona: i. m.

csak a rajzok között, Jósa András említett közleményében pedig nem szerepel.

Ezt az utóbbi koptatót Hunyady Ilona sem ismerte⁵.

Következőekben azoknak a tárgyaknak rövid ismertetését adjuk, amelyek ma ténylegesen megtalálhatók a Jósa András Múzeum gyűjteményében.

1. Bonz kutyaalak, szép patinájú felülettel. IV. t. 1 ; V. t. 3.
  2. Űlő kacsafigura, a lábak jelölése nélkül. A szárnyaknak megfelelő helyen plasztikus tagozással, farka felső részén keresztben haladó rovátkolással. Bronz. IV. t. 3—3a. ; VI. t. 7.
  3. Sematikus szarvasmarha- (bika- vagy inkább ökör-) fej, kiképzése protomészzerű. Fölfelé erősen behajló szarvai a homloktetőre támaszkodó karikát tartanak. Üreges hátoldalának közepén vízszintesen keresztbehúzó dő pálcátag van. Bronz. IV. t. 4—4a ; V. t. 1., VI. t. 6.
  4. Teljesen töredékes vas kardrészek.
  5. Bronz fibula, kissé eltorzulva, rovátkolt végű. Lábán egy gomb. IV. t. 7; V. t. 2.
  6. Kis bronzkarika. VI. t. 4.
  7. Igen keskeny bronzlemeztöredék. Karikaszerű ; valószínű, hogy szinte teljesen megsemmisült bronzedény szájpéremrésze. VI. t. 5.
  8. Vaskarikák jellegtelen töredékei. VI. t. 1-3.
- Jósa András rajzain a fentieken kívül felismerhetők még :
9. Szarvasmarha-figura hosszú, előreálló szarvakkal, igen karcsú testtel. Bronz. IV. t. 2—2a.
  10. Két kardtöredék, mindkettő koptatóval. IV. t. 5, 6.

Az ismertetett anyag igen vegyes jellege csak részben támasztja alá azt a megállapítást, hogy a tárgyakat együtt, cserépedényben depot-leletként találták. Bár Vidovich László, az ajándékozó, egy időben szinte állandó gyarapítója volt a múzeumnak, és így nyilvánvalóan bizonyos gondossággal járt el az előkerülési körülmények meghatározásánál, mégis feltételezhető, hogy a leletek hamvasztásos férfisir tartozékai voltak. A meglévő és az elveszett tárgyak ugyanis egyaránt szerepelhettek egy ilyen sír urnába helyezett mellékleteiként. Hogy ezt a valószínűbb feltevést a tárgyak égés miatti deformáltságával is megerősítsük, az ma már nem lehetséges. Az erősen kopott leleteken ugyanis égés nyoma nem figyelhető meg.

Áttekintve a leletek sorát, megállapítható, hogy ugyanazon két, illetőleg három lelet segítségével lehet meghatározni az együttes általános jellegét (kelta kor) és azt a La Tène-időszakon belül évszázadnyi pontossággal is keltezni. Éspedig a két kardkoptató és részben a fibula formai elemzése alapján. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a többi tárgynak nem lenne a keltakori leletek közt megfelelő analógiája ; hiszen a kacsafigura tagolása is a jellegzetes La Tène-jellegű plasztikus díszítő stílust tükrözi. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy Magyarországon a figurális ábrázolásokon belül a bronz kisplasztikai alkotások száma igen

⁵ A Jósa Andrásról származó rajz annyira pontos és élethű mását adja a ma is meglévő leleteknek, hogy az elveszett kardkoptatók rajzát is teljesen hitelesnek kell tartanunk. Bár Jósa András és Hunyady Ilona egyaránt egy kardtöredéket említ, fel kell tételeznünk, hogy két, egyébként formailag rokon töredék volt, mivel a rajz is két, részleteiben kissé eltérő formát ábrázol.

csékély. Ez a késői kelta telepek és oppidumok viszonylag kis mértékben való ismeretének lehet a következménye. Hazánkon kívül eső területekről azonban a bronz állatplasztikában is ismerünk a cserepeskenéziekhez hasonlókat. Így a szarvasmarha figura esetében rokon ábrázolásnak tekinthető a Byčiskála barlangi lelet is⁶. Franciaországból J. Déchelette⁷ és S. Reinach⁸ több úgynevezett „bovidát” ábrázoló szobrocskát ismertet. Nem ismeretlenek természetesen kis kutyaszobrocskák sem, sőt ezeket még nagyobb területről és nagyobb számban ismerjük. Így Csehszlovákiából a stradonitzi oppidumból⁹, magából La Tène-ből¹⁰, Franciaországból¹¹, általában a keltakor második feléből, illetőleg a legvégéről származó leletekből. Csupán egy württembergi szobrocskát keltez K. Bittel a La Tène B-korra¹².

A nagyszámú madárszobrocska között természetesen gyakori a kacsalak, minden bizonnyal a Hallstatt-kor örökségeként. Előfordul önállóan vagy túszerű tárgy felső részére alkalmazva. Azonban mint említettük, ezek az állatszobrocskák kronológiailag egyáltalán nem szoríthatók szűk határok közé, ha nagy többségük a késői kelta korra esik is¹³.

Az egyik kardkoptatót Hunyady Ilona az ő szerinte vett 1. típusnak tartja¹⁴. Ugyanakkor az ábrák összevetése alapján világosan látható, hogy a 3. típushoz hasonlít leginkább mindkét példány¹⁵. Analógiáit viszont nem a harmadik típusú leleteket szolgáltató, úgynevezett hatvan-boldogi formájú kardkoptatók között találjuk meg, amelyek lekerekített végűek, hanem a litéri formájú példányok között¹⁶. Ilyenek többek között a Pécs Központi temetői, a Rozvány II. sz. sírból származó kardkoptatók¹⁷. Ez az ellentmondás onnan eredhet, hogy Hunyady Ilonának nem állott módjában ismerni Jósa András rajzát, és ezért a töredékes leletek formáját nem határozhatta meg pontosan. A fenti két lelőhely anyagán kívül meglepően pontos analógiákat ismerünk még Literről és Sopron-Bécsidomb-

⁶ Beninger, E.: Der Bronzestier aus der Byčiskála-Höhle. IPEK. 8. 1932—33. 93. és Abb. 1. Taf. 16. Bár a leletet az i. e. 5. századra keltezi, megállapítja, hogy azt alig lehet a kelta kortól elkülöníteni.

⁷ Déchelette, J.: Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine. IV. Second âge du fer ou époque de La Tène. Paris, 1927. 812. és 568. ábra. Ugyanakkor megállapítja, hogy a La Tène-kor I. és II. szakasza alig ismeri a bronz állatszobrokat.

⁸ Reinach, S.: Antiquités nationales... Bronzes figures de la Gaule Romaine. Paris, 1892. 198.

⁹ Pič, J. L.: Le Hraditsch de Stradonitz en Bohême. Leipzig, 1906. 68. és XX. t. 26., továbbá XXV. t. 2—3. — Filip, Jan: Keltové ve Strédni Evropě. Prága, 1956. Monumenta Archaeologica V. CXXV. t. 9.

¹⁰ Gross: La Tène, un oppidum helvète. Paris, 1886. 48. és XI. t. 26. — Vouga, P.: La Tène. Leipzig, 1923. L. t. 26.

¹¹ Déchelette, J.: i. m.

¹² Bittel, K.: Die Kelten in Württemberg. RGF. B. 8. Berlin—Leipzig, 1934. Taf. 8. 8. és 74. l.

¹³ Pič, J.: i. m. 69. szerint már a korai kelta kortól kezdve ismeretesek. — Filip, J.: i. m. CXXVII. t. 25. — Weinzierl, R. R.: Das La Tène—Grabfeld von Langoust bei Bilin in Böhmen. Braunschweig, 1899. fig. 2. — Thiollier, F. et N.: Fouilles de Mont Beuvray, ancienne Bibracte. I. 1899. Saint-Étienne. XLIX. t. 19.

¹⁴ Hunyady Ilona: i. m.

¹⁵ Hunyady Ilona: Kelták a Kárpátmedencében. Szövegkötet. Diss. Pann. II. 18. Budapest, 1944. XII. t.

¹⁶ Uo. 109.

¹⁷ Uo. Táblakötet. Budapest, 1942. XLII. t. 2—3 és IV. t. 5.

ról is¹⁸. Mind a litéri típusú kardkoptatók, mind az utóbbi két lelet korát Hunyady Ilona a La Tène C-periódusban határozza meg, bizonyos kis ingadozással a La Tène B-periódus vége felé¹⁹. A cserepeskenézi leletekhez erősen hasonló felsőmérési példányt Márton Lajos sem tartja a korai La Tène-időszakból származónak²⁰.

Az elmondottak alapján tehát akár a Hunyady Ilona szerinti 1., akár a 3. típusba sorolhatónak tartjuk a ma már szemrevételezés alapján pontosan nem jellemezhető cserepeskenézi kardkoptatókat, a magyarországi analógiák tanúsága alapján mindenképpen a La Tène C-korba kell azokat kelteznünk. Ugyanez a keltezés külön-külön is érvényes mindkét kardkoptatóra.

Fenti megállapításnak Magyarországon kívül hasonló kardkoptatók korbeosztása sem mond ellent. Így például egy neunkircheni (Ausztria) töredékes darabot R. Pittioni középső La Tène-korinak tart²¹. Ugyanebbe a periódusba és ugyanakkor a Reinecke szerinti La Tène C-korba keltezi H. Müller-Karpe a klagenfurti, valamint a szlovéniai, mokronogi temetőből ismert hasonló koptatókat. Abszolút korukat az i. e. 3. század vége és 2. század elejére eső időszakra helyezi²².

A kardkoptatónak ezt a tárgyalt formáját J. Filip a szivalakú típushoz sorolja, és megállapítja, hogy az i. e. 3. század folyamán is kedvelt. Ugyanakkor még a stradonitzi oppidum leletei közül is hoz csaknem hasonlót²³. Ennél valamivel korábbi D. Viollier korbeosztása erre a koptatóformára vonatkozólag: La Tène I. C-korinak tartja, de ismertet hasonlót a szerinte vett La Tène II.-periódusból is²⁴. Nyugat-Európában lényegében ugyanebbe az időszakba tartoznak a hasonló formák, mind a franciaországi, mind az angliai lelőhelyeken²⁵.

A felsorolt adatok alapján viszonylagosan nagy biztonsággal a Reinecke szerinti La Tène C-periódusba keltezhetjük a cserepeskenézi kardkoptatók formáját, feltehetően annak is az i. e. 2. századra eső szakaszába.

Az így kialakított kronológiai képet cserepeskenézi fibulánk típusának a korbeosztása sem változtatja meg. Teljesen hasonló analógiának tekinthető az apahídai temetőből előkerült egyik fibula²⁶. Ezt a típust J. Déchelette La Tène II.-korinak tartja, többek között éppen az apahídai példányt is²⁷. J. Filip magát az alaptípust tágabb körben határozza meg: La Tène B—C-korra egyaránt keltezhetőnek tartja. Természetes, hogy jelen esetben a La Tène C-periódus az elfogadható, és

¹⁸ Márton Lajos.: A korai La Tène sírok leletanyaga. Dolg. Szeged. IX—X. 1933—34. 99—100. l. és XXIV. t. 1., továbbá 111. l. és XLIII—XLIV. t. 2a—b, illetőleg 7. ábra.

¹⁹ Hunyady Ilona: i. m.

²⁰ Márton Lajos: i. m. 120. és LI. t. 8.

²¹ Pittioni, R.: Österreichs Urzeit im Bilde. Leipzig—Wien. 1938. 44. tábla 1.

²² Müller—Karpe, H.: Zeugnisse der Taurisker in Kärnten. Carinthia I. 141. (1951.) 665. és 637. l. 7—16. kép 1. és 4.

²³ Filip, J.: i. m. 532. és 6. ábra 7, 7. ábra 1., valamint 9.

²⁴ Viollier, D.: Les sépultures du second âge du fer sur le plateau Suisse. Genève. 1916. 37. t. 9—10., illetőleg 38. t. 20.

²⁵ Déchelette, J.: i. m. 618. fig. 459. és 628. fig. 464. 1. 2. 4. ábrák.

²⁶ Kovács István: Dolgozatok, Kolozsvár, II. 1911. 38. és 43. kép 3—3a ábra.

²⁷ Déchelette, J.: i. m. 587. és 446. ábra.

Hunyady Ilona is erre az időszakra keltezte ezt a cserepeskenézi fibulát²⁸.

Végezetül még a bika-protomé két érdekes problémája vár megvilágításra. Egyik ezek közül az, hogy a hátoldalán levő heveder nyilvánvalóan a felfűzés céljait szolgálta, és ezáltal a protomé amulett jellege mellett bizonyít. A szarvai között levő karika pedig az ábrázolás egyik eleme, a bika szarvai között szokásos napkorong jelzése. Valóban, igen gyakori a kelta korban az állatalakú vagy csak annak egy testrészét jelentő amulett, amit szintén az állat hátán stb. elhelyezett kis karika bizonyít. Bikafejen levő ilyen karika azonban tipikusan kelta vagy gall leletegyüttesből tudomásunk szerint csak egy esetben került elő, egy gall fibulán²⁹. Az említett, állat (elsősorban bika vagy vadkan) hátán levő karika sokkal gyakoribb³⁰. Ugyanakkor a bajorországi Manchingból származó amulett lényegében rendeltetése tekintetében közel áll a cserepeskenézihez, mert csak egy bovida-fej, rajta szintén a felfüggesztésre szolgáló karikával³¹. Másrészt ismeretesek protomé jellegű, tehát csak az állat fejének elülső részét megformáló ábrázolások is, azonban mind ez ideig csak nyugat-európai leletekből. A kelta művészet és hitvilág két leggyakrabban ábrázolt állatfaja, a vadkan és a szarvasmarha szerepel ezek között leggyakrabban³². A formai hasonlóság a cserepeskenézi protomé-leletet ezekhez a nyugat-európai analógiákhoz igen erősen hozzákapcsolja. Ugyanakkor bizonyos fokig adatot is szolgáltathat az ilyen protomé időbeli elterjedéséhez.

E dolgozat kereteit messze meghaladná, ha foglalkozni próbálnánk a kelta állatalakú amulettek vallástörténeti hátterével is. Feltétlenül említésre méltó azonban a szarvasmarha- (bika-, illetőleg ökör-) protoméval kapcsolatban, hogy ennek az állatnak a feje a kelta vallásban jelentős szerepet játszott. Például ökörfejhez intézett imáikról és bikafej előtt tett esküről értesülünk³³. Egy Trier-ben megmaradt kőoltár ugyancsak a bikafej vallásos tiszteletére utal³⁴. Mindezek a tények érthetővé teszik, hogy miért használtak szarvasmarhafejet, illetőleg annak sematikus ábrázolását amulett gyanánt is. Ugyanakkor a kelta vallásos életnek említett jelenségei lehetővé teszik azt, hogy az amulettként alkalmazott szarvasmarha- (bika-) protomének a kelta törzsek emlékéanyagában való megjelenését ne csupán keleti népek kulturális hatásának vagy keleti műhelyekkel való kereskedelmi kapcsolat eredményének tartsuk, hanem a sajátos kelta hitvilág tárgyi megformálásának. Előbbi feltevésre ugyanis elsősorban a craiovai és a dolji, szkíta kori és a cserepeskenézihez formailag a legköze-

²⁸ Hunyady Ilona: i. m. Leletanyag. i. h.

²⁹ Reinach, S.: i. m. 298. l. 341. ábra.

³⁰ Uo. 283—285. és 287—194. ábrák. — Bittel, K.: i. m. 8. t. 8—9 kép — Filip, J.: i. m. CXXVII. t. 7. — CXXV. t. 11. — Déchelette, J.: i. m. 811. és 812. l. 568. ábra.

³¹ Déchelette, J.: i. m. 813. I. 568. ábra 6.

³² Uo. 814. l. 570. kép 1—2. — Thiollier F. et N.: i. m. XLIX. t. 2—4. — Reinach, S.: i. m. 273—274. i. 295. ábra. — 286. l. 302. ábra.

³³ Zwicker, F.: Fontes historiae religionis celticae. 1934—36. 10. 26. l. — Clemen, O.: Die Religion der Kelten. Archiv für Religionswissenschaft, 1941—42. 111—112.

³⁴ Reinach, S.: Cultes, mythes et religions... I. Paris, 1905. 237. 44, valamint 35, 39, 63.

lebb álló, bika-protoméék alapot adhatnak³⁵. Talán közelebb járunk az igazsághoz, ha ebben az egyezésben, illetőleg hasonlóságban egy közös, a szkítákra és a kelta emlékanyagra egyaránt hatást gyakorolt keleti eredetű és a Hallstatt-kor végén lejátszódott befolyást látunk, elsősorban a fémművesség területén. Erre a lehetőségre utaló leletet Kisázsia területéről ismerünk is.³⁶

Összefoglalásképpen a két kardkoptató segítségével a La Tène C-korinak és feltételezhetően az i. e. 2. század első felére keltezett, illetőleg keltezhető cserepeskenézi leletegyüttesnek a tárgyai valószínűleg hamvasztásos sír edénybe tett mellékleteiként, esetleg úgynevezett depotlelet maradványaiként kerülhettek elő. Az együttes kis bronzszobrai révén jelentős a hazai keltakori anyagban és pontosabb keltezését a vele kapcsolatban álló leletek biztosítják.

Makkay János

---

³⁵ *Schmidt, H.*: Skythischer Pferdegeschirrschmuck aus einem Silberdepot unbekannter Herkunft. Ein Beitrag zur eurasischen Tierornamentik. PZ, 18. 1927. 1—3. t. 4. 7. — *Malkina, K.*: Zu den skythischen Pferdegeschirrschmuck aus Craiova. Uo. 19. 1928. 152. — *Nestor, J.*: Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien. 22. Ber. der römisch-germ. Kommiss., 1932. 147—148. és 18. tábla 1—3.

³⁶ Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Zurich. Actes de la III. Session 1950. Zürich, 1953. *Roes, J.* tanulmánya.